

Thonis Ongewassen en Johan Copper: leven op Blitterswijk *

Onderzoek naar het personeel en de werkzaamheden op een
Limburgs kasteel aan het eind van de 16e eeuw

DOOR

PETRA DREISKÄMPER

Thonis Ongewassen en Johan Copper, twee namen die verbonden zijn aan de geschiedenis van het Noordlimburgse kasteel Blitterswijk. De laatste was rentmeester van het kasteel en van hem weten we dat hij kon schrijven en rekenen, dat hij gehuwd was en dat hij op het kasteel woonde. Van de eerste is slechts vast te stellen dat hij waarschijnlijk niet de meest innemende persoon in zijn omgeving was. Toch is het mogelijk om over beiden nog wat meer aan de weet te komen, al blijft het een hele opgave om het doen en laten van mensen uit vroeger eeuwen te achterhalen. Des te lager de groep mensen op de sociale ladder stond, des te moeilijker om gegevens over ze boven tafel te halen. Het mag bekend zijn dat we van het dagelijks leven op kastelen in de middeleeuwen zeer weinig weten. Laat staan van het dagelijks leven van een niet-bevoorrechte groep Limburgs kasteelpersoneel in de late middeleeuwen.

Over de geschiedenis van het tegenwoordige Limburg is relatief weinig geschreven, zeker wat betreft de periode van de 15e en 16e eeuw zijn er grote hiaten in de geschiedschrijving. De meeste studies zijn zeer politiek geïnspireerd en handelen over de ontstaansgeschiedenis van het huidige Limburg. Het Limburg zoals dat in de 16e eeuw bestond, was niet meer dan een groot aantal kleine gebieden, niet eens verenigd onder één heer, maar zeer gefragmenteerd. Een ware lappendeken van kleine heerlijkheden vormden tezamen het Overkwartier van Gelre. Bovendien was de 16e eeuw een periode van grote veranderingen in het westen van de Nederlanden die in het Limburgse land weliswaar hun weerslag hadden, maar toch niet dezelfde maatschappelijke functie vervulden.

Terwijl in het Westen de uitholling van de oude standenmaatschappij al ver vorderde, bleven de semi-feodale verhoudingen tussen adel en boeren in het Zuiden en Oosten van het huidige Nederland nog intact. Pas met de Opstand en de tachtigjarige strijd tegen de Spanjaarden, begonnen de grote veranderingen voor het Zuiden. In plaats van een versterking van de band

tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, kwam echter een scherpe scheiding tot stand tussen enkele zuidelijke gebiedsdelen die tot die tijd bij elkaar gehoord hadden. Zo was Venlo de enige stad in het voormalige Overkwartier van Gelre, die zich in 1579 had aangesloten bij de Unie van Utrecht. De voortdurende oorlogstoestand en de vele veldslagen die er geleverd werden veroorzaakten een zeer chaotische situatie in het Zuiden. In het Overkwartier bestonden vanaf 1580 twee regeringen; een Spaans hof van Gelre in Roermond en een Staats in Arnhem, die elkaar de legitimiteit betwisten. Ook waren er twee stadhouders aangesteld en om het geheel nog ondoordringelijker te maken, verwisselden belangrijke edelen, zoals bijvoorbeeld Marten Schenk van Nydeggen, eenvoudig van partij.

Het dorp en het kasteel Blitterswijk en haar bewoners bevonden zich middenin het gebied waar in de jaren 1580-1590 verwoed gevochten werd tussen Staatse en Spaanse legers. Aan de hand van jaarrekeningen van de rentmeester van het kasteel wil ik inzicht verschaffen in de dagelijkse werkzaamheden van de kasteelbewoners. Wie leefden en woonden op het kasteel; waar leefde men van; hoe was de huishouding georganiseerd; hoe verhiel men zich tot de omliggende dorpsbevolkingen en hoe werd het kasteelleven beïnvloed door de oorlogen? De rentmeestersrekeningen die ik heb onderzocht beslaan een periode van 7 jaren; van 1584 tot 1591. Johan Copper, de rentmeester, stond aan het hoofd van de huishouding en was tevens beheerder van de goederen van de heerlijkheid. In de rekeningen vermeldde hij de verschillende inkomsten en uitgaven die nodig waren om de huishouding van Blitterswijk te kunnen voeren. Hij deed de inkopen voor de keuken, betaalde de gehuurde arbeidskrachten en het vaste personeel, inde de pachten, verkocht de geteelde gewassen en legde van dit alles verantwoording af aan de kasteelheer. Daarnaast verhaalde hij ook van allerlei gebeurtenissen op en rond het kasteel, in deze roerige tijden.

Het relatief rijke bronnenmateriaal dat een diepere kijk in het kasteelleven bood, gaf mij de mogelijkheid een uitgebreider beeld te schetsen van de situatie op

* Voor afbeeldingen zij verwezen naar *Castellogica* I, pp. 205-216.

en rond Blitterswijk en de tijd waarin de bewoners leefden, dan aanvankelijk de bedoeling was. Mijn invalshoek blijft het personeel dat werkte op het huis en de landgoederen, maar om het geheel goed te kunnen plaatsen acht ik de uitgebreidere context noodzakelijk. Vragen naar het aantal mensen dat er werkte, verdeeld in verschillende 'beroepsgroepen', welke werkzaamheden ze verrichtten en wat ze daarvoor betaald kregen, worden alle beantwoord. Ook heb ik naar verschillende ontwikkelingen in het loon en gewoontes in het aanstellen van personeel gespeurd; of mensen regelmatig werk hadden en of er een vaste bezetting op het kasteel was. Dit is een poging het leven op het kleine Blitterswijk te leren kennen en begrijpen.

Kasteel Blitterswijk in de jaren 1580-1590

Blitterswijk, een klein dorpje aan de Maas in het tegenwoordige Noord-Limburg, bezat tot 1944 een niet al te groot kasteel dat in voorgaande eeuwen een zeer belangrijke rol voor het dorp en zijn bewoners vervuld had. Naast enig aanzien bracht het vooral veiligheid; in geval van nood konden de dorpsbewoners binnen de poorten van het kasteel in veiligheid worden gebracht. Het waarschijnlijk uit de 14e eeuw stammende kasteel van Blitterswijk was vrij eenvoudig van opzet.¹

In de 16e eeuw had het een vierkante hoofdburcht van ongeveer 20 meter lengte (en breedte). Daarnaast lag een omvangrijke voorhof met enkele houten gebouwtjes en het geheel was omgeven door grachten. Er waren twee bruggen (*een veurste en een opperste*), één tussen de hoofdburcht en de voorhof, en één van de voorhof over de buitengracht, die een redelijke bescherming tegen aanvallen boden. Ook is in de rentmeestersrekeningen sprake van een tweetal grote poorten, die door een valhek of een sluitbalk (*hammey*) werden afgesloten. Het huis had in ieder geval één grote zaal, een kleine torenkamer en een keuken. Op de voorhof bevonden zich de varkens- en koestallen en waarschijnlijk enkele vertrekken waarin het dienstpersoneel woonde. Verder bezat men op het kasteel een eigen oven en een brouwput, en hoorden een watermolen en een windmolen tot de bezittingen. In latere eeuwen is er heel wat bijgebouwd maar inmiddels staat er niets meer van overeind, als gevolg van een bombardement in de Tweede Wereldoorlog.

In de jaren tachtig van de 16e eeuw was het kasteel in handen van leden van de familie Van Lynden. De familie was afkomstig uit de Overbetuwe en had het kasteel Hemmen tot stamhuis. De eerste Van Lynden die in het bezit kwam van het kasteel is Jasper in 1516. Het kasteel had vanaf de 14e eeuw aan de familie Van Blitterswijk behoord.² Jasper was de zoon

van Walburgis van Blitterswijk, vrouwe van Blitterswijk en Dirk van Lynden, heer van Hemmen en ermaarschalk van Gelre. Door de dood van haar broer Dirk van Blitterswijk was Walburga kasteelvrouwe geworden, maar ze droeg het kasteel vrijwel onmiddellijk over aan haar zoon Jasper, per verdrag van 1 januari 1516. Jasper was toen al heer van Hemmen en vanaf 1516 waren de heren en vrouwen van Hemmen ook heren en vrouwen van Blitterswijk.

Na Jaspers dood ging het kasteel over in handen van zijn oudste zoon Arnt van Lynden, die echter kinderloos stierf waardoor Jaspers tweede zoon Derick van Lynden kasteelheer werd. Derick trouwde met Judith van Wylach en zij kregen twee dochters; Anna en Johanna. Anna van Lynden, erfdochter van Hemmen en Blitterswijk trouwde in 1586 met haar neef Frans van Lynden, heer van Cronenburg, Loenen en Mijnden. Frans had zitting in de ridderschap van Utrecht en later in die van Gelderland en woonde met Anna voornamelijk in Loenen, waar ze beiden begraven zijn.

Volgens verschillende schrijvers die de familie van Lynden en Blitterswijk onderzocht hebben, bleef het kasteel tot Anna's dood in 1613, in haar handen.³ Dit klopt echter niet. Volgens een verdrag van 10 maart 1590 werden het kasteel en de heerlijkheid Blitterswijk overgedragen aan Johan von und zu Ossenbroich, stalmeester van de hertog van Gulik.⁴ Deze Johan was inmiddels met Johanna van Lynden getrouwd en dus Frans' zwager. In het verdrag werden de heerlijkheden Hemmen en Blitterswijk weer van elkaar gescheiden; Frans bleef heer van Hemmen en Johan werd heer van Blitterswijk. De reden voor deze deling is niet duidelijk; misschien dat Frans en Anna zich definitief in Loenen vestigden en dus te ver weg zaten om het kasteel te beheren. De fel woedende oorlog in Gelderland zal het er niet makkelijker op gemaakt hebben om van een dergelijke afstand op het bezit toe te zien.

Johan van Ossenbroich stierf in 1615 kinderloos en de heerlijkheid Blitterswijk vererfde terug aan de Van Lydens. Onder Derik van Lynden, oudste zoon van Frans en Anna, heer van Hemmen en later ambtman en dijkgraaf van de Overbetuwe, werden de twee heerlijkheden weer verenigd. Derik woonde in Hemmen en was een invloedrijk man in Gelderland; hij werd later in zijn leven gecommiteerde ter Staten-Generaal.

Het kasteel van Blitterswijk werd eind 16e en begin 17e eeuw dus niet bewoond door de familie Van Lynden. Namens Anna en Frans van Lynden was het beheer van het kasteel in handen van Johan Copper, die met zijn vrouw wel in het kasteel woonde. Hij was vanaf oktober 1584 aangesteld als rentmeester en trad op als gevolmachtigde over de goederen van het kasteel. Tot het heerlijke gebied behoorden naast het

huis, een hof te Blitterswijk, waar halfman Jacop Mols woonde; de hof Ingen Leger te Swolgen, die door Jacop Koppens bebouwd werd, en een huishouding bij de molen.⁵ Daarnaast waren er een aantal pachters in omliggende gebieden die jaarlijks – in natura – pacht betaalden.

Oorlogsperikelen

De aanwezigheid van soldaten op het kasteel, die uit de rentmeestersrekeningen is af te leiden, hebben menigeen ertoe gebracht te concluderen dat Blitterswijk in de jaren 1584 tot 1591 in handen was van de Spanjaarden.⁶ Niets is echter minder waar. De Spaanse soldaten hebben het kasteel en haar bewoners vrijwel ongemoeid gelaten en het nooit echt betrokken bij de 'saeken van oorlog'. Vrijwel ongemoeid, maar niet helemaal. In het begin van 1586 is het kasteel heel even bezet geweest door soldaten in dienst van het Spaanse leger.⁷ Het was een vaandel Italianen dat begin 1586 op de voorhof doorbrak en het huis schijnbaar zonder enige tegenstand kon bezetten. Daarbij richtten ze verschillende vernielingen aan, de smid had er later handen vol werk aan.⁸ Johan Copper stuurde onmiddellijk een bode naar zijn edelvrouw, om haar van het onheil te berichten. De bezetting duurde echter niet lang en slechts een week later kon hij het bericht doen uitgaan dat de soldaten weer verdwenen waren. Hoe weinig er verder ook over bekend is, het voorval geeft tenminste uitsluitsel omtrent de staat van het kasteel; het was in ieder geval niet in handen van de Spanjaarden.

Dit lijkt de enige keer te zijn geweest in de periode 1580-90 dat er daadwerkelijk vijandige soldaten op het kasteel waren. Blitterswijk was een klein kasteel, waarop geen rijke familie gehuisvest was, slechts enkele bedienden. Er was niks te halen en het kasteel was ook strategisch van weinig of geen belang. Waarschijnlijk wisten de bewoners van het kasteel hierdoor aan het oorlogsgeweld te ontsnappen. Een miraculeuze ontsnapping mag je het best noemen, gezien de ware guerrilla die aan de gang was. In het voorjaar van 1586 zetten de Spaanse legers een offensief in dat erop gericht was de belangrijke handelsstad Venlo van de rest van de gebieden in Staatse handen af te sluiten.⁹ Daartoe moest ook een deel van het omliggende platteland onderworpen worden. Hele dorpen en versterkte huizen werden bezet of eenvoudigweg platgebrand. Kasteel Geysteren, iets ten noorden van Blitterswijk aan de Maas gelegen, bracht het er niet zo gelukkig af en werd door de Spaanse soldaten volledig in de as gelegd. Ook het dichterbij gelegen huis van Well werd zwaar belegerd door Spaanse troepen, die het uiteindelijk na muiterij van de op het huis gelegen troepen in handen kregen.¹⁰

Eind januari 1586 werden de bewoners van Blitterswijk rechtstreeks met het grove oorlogsgeweld geconfronteerd. Op 18 januari verzamelden zich 10 vendels Spaanse soldaten in de dorpen Blitterswijk en Wanssum die ze tegelijkertijd innamen.¹¹ De dorpsbevolkingen vluchtten hals over kop met hun bezittingen en hun vee naar het kasteel. Uit de rekening van 1585-86 blijkt wie er op het kasteel verbleven. De namen van 29 Wanssummers zijn gegeven, die met hun vrouwen (en kinderen) en hun koeien 10 weken op het kasteel en de voorhof verbleven. Ook zijn de bewoners van 48 Blitterswijkse huizen naar het kasteel gevlucht, wederom met hun vee. Waar alles en iedereen ondergebracht kon worden is me een raadsel. In totaal brachten de inwoners van beide dorpen 99 koeien mee naar het kasteel, die daar blijkbaar gestald konden worden naast het eigen vee. Helemaal voor niets was het openstellen van de stallen en het onderbrengen van de bewoners niet. Voor elke koe moesten de inwoners van Blitterswijk 5 stuivers betalen en die van Wanssum moesten 2 stuivers per week betalen (over een periode van 10 weken dus). Voor elk huis waarvan de inwoners op het kasteel zaten, moesten de Blitterswijkers 1 daler afstaan, en de Wanssummers betaalden 2 of 3 stuivers per week, per huis. Waarschijnlijk waren er van tevoren duidelijke afspraken over opvang van de bewoners op het kasteel gemaakt met de kasteelheer. Er is een dergelijk verdrag bekend uit 1602. Al met al leverde de tijdelijke bivakkering Johan Copper 157 brabantse guldens op. En nergens in de rekeningen is enig spoor te vinden van kosten die hij aan de bewoners gehad heeft.

De meeste kasteelbewoners hebben niet zo zwaar onder het nietsontziende oorlogsgeweld te lijden gehad als de dorpsbevolkingen. Uit het journaal van Splinter Helmich blijkt hoe zwaar de bevolking op het platteland het te verduren had. Soms werden boeren per ongeluk doodgeschoten bij een klopjacht op enkele vijandelijke soldaten en af en toe werden hele dorpen met de grond gelijk gemaakt; alle have en goed werd boeren en dorpelingen ontnomen. Zoals bij een aanval op 23 februari 1582; zo zijn wij 'des morgens in dat dorp Carpen gevallen, ende hebben daer etlicke Italienders lanciers, etlicke geslagen doot ende oock etlicke verbrant, oock etlicke gevangen met enige boeren ende twe canonicken, een jode doot geslagen, daerna het meeste deel vant dorp verbrant, door oorsaken dat sich die Italienders niet en wilden gevangen geven, mer lieten sich in die huyseren verbranden'.¹² Regelmatig ondernamen de soldaten, zowel Staatse als Spaanse, strooptochten om aan vlees te komen, alle runderen werden de boeren ontnomen en dan mochten ze nog van geluk spreken dat hun huis nog overeind stond. Ook werden de dorpelingen gedwongen grote geldelijke bijdragen te doen aan de partij die

een bepaald gebied in handen had. Protesteren of weigeren de opgelegde schattingen te betalen had niet veel zin; toen in november 1581 de boeren in het land van Kessel weigerden contributie te betalen aan de vrijheer van Hohensax, viel hij het dorp Meerlo binnen 'sulcks dat die meeste part van dat dorp afgebrant wert, ende bleven over die 30 boeren doot ende 17 oft 18 gevangens', schrijft Splinter Helmich.¹³

Ook onze rentmeester Johan Copper ontkwam niet zonder kleerscheuren aan de soldaten. Op 13 april 1585, werd hij op weg naar Hemmen overvallen en werden hem zijn 'mantel, uehr, enckel schoen, neesdoecken und lancpers affgenommen, so dat ich wel 18 gulden schaed gebatt', schrijft hij in zijn eerste rekening.

De legers waren een enorme plaag voor het land, vriend of vijand. De soldaten kregen nauwelijks betaald en moesten zichzelf zien te onderhouden. Het land werd leeggeplunderd en verkeerde in een ruïneuse staat. Bezien tegen deze achtergrond kwam Blitterswijk er redelijk goed vanaf. Het gewone leven op het kasteel kon vrij ongehinderd doorgang vinden, slechts af en toe zorgden soldaten voor vernielingen of roofden ze een aantal koeien of paarden. Ook kapten ze hout van het landgoed van Blitterswijk, een voorrecht dat normaal gesproken alleen de heer bezat. De verplichte betalingen aan schattingen en contributies vormden wel een zware last voor Johan Copper. Hij moest grote geldbedragen afstaan en was verplicht af en toe wijn, bier of rogge aan soldaten te schenken.¹⁴ Om zich toch van enige veiligheid te verzekeren had Johan een aantal eigen soldaten op het kasteel aangesteld; zeker geen overbodige luxe.

Het leven op Blitterswijk

Van de huishouding van het kasteel Blitterswijk krijg je de indruk dat het een kleine, vrij geïsoleerde, zelfvoorzienende gemeenschap was. De verhouding tot de dorpen in de omgeving was ambivalent; de bevolking kon op het kasteel bescherming zoeken en vond er af en toe werk, maar verder stond het kasteel op zichzelf. Men deed bij voorkeur zoveel mogelijk op het kasteel zelf, alleen als specialistische arbeid vereist was, riep men hulp in uit omliggende dorpen. Een middelpunt van de dorpsleven was het kasteel zeker niet. Misschien dat ook hier het feit dat het kasteel niet bewoond werd door een adellijke familie de doorslag gaf. De Van Lyndens waren voor hun aanzien niet aangewezen op Blitterswijk en de noodzaak zich met de omliggende gebieden te bemoeien ontbrak. Van grote feesten of een andere vorm van machtsvertoon van de kasteelheer van Blitterswijk heb ik geen bewijzen kunnen vinden, en het lijkt me onwaarschijnlijk dat die er wel geweest zouden zijn.

Het voornaamste oogmerk van de familie was de consolidering van het bezit.

De huishouding zoals die in Blitterswijk gevoerd werd, komt neer op een vorm van een klein gemengd landbouwbedrijf, een veel geziene vorm in het Limburg van de 15e en 16e eeuw.¹⁵ Het economisch leven, dat zich voornamelijk op de voorhof afspeelde, drukte het stempel op de kasteelhuishouding. Op de landerijen van het kasteel werden erwten, gerst, rogge, boekweit en haver verbouwd, men hield koeien en varkens, had paarden en teelde uit eigen boomgaard. Op het kasteel was een brouwput en een aantal malen per jaar kwam de brouwer uit het dorp langs om bier te brouwen. Kleding en stoffen maakte men ook zelf; van zelf geteelde vlas werden elk jaar grote hoeveelheden linnendoek gemaakt waarmee de dienstmaagden betaald werden. Van de verschillende stoffen (*groffwercken, cleynwercken, bastart*) kregen ze een deel om hemden, schorten, mutsen en halsdoeken van te maken.

Inkomsten betrof de rentmeester natuurlijk voornamelijk uit de pachten van de verschillende hoeves, die allemaal in natura, meest rogge, betaald werden. In 1586 ontving Johan Copper zo'n 190 malder rogge, 18 malder weit, 31 malder boekweit, 52 malder gerst, 16 malder haver en 2 malder erwten. Deze ontvangsten hadden, als je ze omrekent naar de prijs per malder, een waarde van zo'n 1560 gulden. Dat is bijna drie keer zoveel als de ontvangsten in geld! Hieruit blijkt de toch nog grote afhankelijkheid van de opbrengsten van de pachters en de geringere waarde van de geldinkomsten. Naast bovengenoemde inkomsten verhuurde de rentmeester gras en weiden aan verschillende personen -de schoenmaker of een knecht-; in 1586 leverde hem dat 16 gulden en 6 stuivers op.¹⁶

Al die opbrengst in natura was echter niet genoeg om de jaarrekening met een positief saldo af te sluiten. Johan had ook geld nodig om de arbeiders en ambachtslieden die op het kasteel kwamen werken te kunnen bekostigen. Dus verkocht hij een deel van het graan, hij verkocht koeien, varkens, tonnen bier aan de buren en hout aan de kuiper van Venray.

Om een idee te geven van de sommen geld die per jaar omgingen in Blitterswijk volgt hieronder de jaarrekening van 1585-86.

<i>Inkomsten</i>	<i>gulden stuivers ort</i>
Verkocht graan	391,- 5 st 2 ort
Gras en weide	16,- 6 st
Beesten	106,- 6 st
Hout	9,- 18 st
Tyns en teyndferckens	3,- 12 st 2 ort
Diversen (bier en vlees)	32,- 17 st
<hr/>	
Totaal	560,- 4 st

<i>Uitgaven</i>		
Dienstboden	1,-	1 ort
Soldaten	68,-	10 st
Arbeiders	58,-	14 st 1 ort
Ambachtslieden	42,-	17 st
Provisie	220,-	16 st 2 ort
Brouwer, schoenmaker	32,-	
Contributies en onkosten	222,-	1 st 2 ort
Om vlas te maken	17,-	3 st 2 ort
Bodloon en teergeld	47,-	9 st
Verteerde kosten	50,-	5 st
Schuld en diversen	207,-	15 st
<hr/>		
Totaal	968,-	12 st

Bij de uitgaven moet aangemerkt worden dat Johan lang niet iedereen in dit jaar betaalde. Hij loste wel oudere schulden af maar sommige arbeiders moesten nog een jaar of twee op hun loon wachten. Uit de rekeningen lijkt het of Johan zijn personeel één keer per jaar, aan het eind van het dienstverband in oktober, hun loon betaalde. Maar gaandeweg was daar steeds meer de klad in gekomen; zo had hij in 1590 een groot aantal achterstallige betalingen te doen. Ook aan de dagloners, die toch niet in een voortvarende financiële positie zaten.

Uit bovenstaande gegevens komt een groot tekort van 408 gulden en 8 stuivers naar voren. Johan Copper dichtte dat gat door in het volgende jaar extra graan te verkopen en de rest (200 dalers) te lenen bij een naburig heer, Herman van Broekhuizen, heer van Oijen. De rentmeester moest voor die lening elk jaar rente aan de heer van Oijen betalen.¹⁷ Elk jaar was er sprake van een groot tekort op de jaarrekening dat op dergelijke wijze aangevuld moest worden. En dat terwijl de huishouding op Blitterswijk toch wel sober te noemen is. Men veroorloofde zich niet meer dan het noodzakelijke en er was geen sprake van lekkernijen of grote feesten. De inkopen voor de keuken staken bijvoorbeeld schril af tegen het ruime assortiment etenswaren waarvan op kasteel Borgharen sprake was.¹⁸ Maar Borgharen werd in die jaren dan ook bewoond door de kasteelheer.

Johan Copper was voor de uitvoering van zijn taak gebonden aan strikte instructies van zijn heer. Er is een contract overgeleverd van Johan von und zu Ossenbroich van 10 maart 1590, waarin deze precies uiteenzette wat Johan Copper allemaal wel en wat hij vooral niet mocht doen.¹⁹ Eerder moeten er ook al afspraken geweest zijn, want Johan schrijft herhaaldelijk dat hij zaken volgens verdrag afhandelt. Uit het contract van 1590 blijkt dat de rentmeester als salaris het bouwland van zijn heer naar eigen goeddunken mocht gebruiken, als het maar zonder kosten voor de heer gebeurde. Voor een ander stuk grond moest hij

wel (50 gulden per jaar) pacht betalen en 38 pond boter in natura leveren. Van enige andere vorm van salaris is geen sprake. Johan Copper moest voor de inning der tienden (pachters moesten 1/10e van hun opbrengst aan de heer afstaan) zorg dragen en erop toezien dat als iets verkocht werd, dat tegen een zo hoog mogelijke prijs gebeurde. Verder kon hij zoveel turf laten steken als hij dacht nodig te hebben, maar hij mocht jaarlijks niet meer dan twee wagens hout laten hakken. Heel opvallend is ook de bepaling in het verdrag dat hij goed voor de boomgaard moest zorgen, opdat er geen voor de bomen schadelijke beesten in kwamen.

Wat het personeel aangaat moest *'der rentmeister jeder zeitt dass heern hochste nutz und profijtt suchen'*, wat betekende dat hij arbeiders zoveel mogelijk op eigen kost moest aannemen. Als het echt niet anders kon moest hij ze zelf de kost geven en daarvoor dagelijks 8 stuivers rekenen. Mocht Johan het voor de veiligheid van het kasteel nodig achten een geschenk aan deze of gene te geven, dan had hij daarin de vrije hand. Maar in alles *'soll der rentmeister, wie voer gemelt uff alle sachen recht und gerechtigkeit des hauss und heerlicheitt zum fleissigsten acht geben, dieselbe eussersten vermögens, und mit allen fleiss und merticheyt verthedigen, und zu mijnen besten nutz und profyt verwalten, aller mässen, als ein getreuer diener ehren und redtlicheyt nah synen heern zu thun und zu lassen gebuert'*. Ook de plichten van zijn heer kwam Johan Copper na. Zo onderhield hij contacten met de pastoor van Wanssum en bracht hem geschenken en zorgde hij voor de behoeftigen van Wanssum en Blitterswijk. *'Aan een arm frowken van Wanssum, om Gottes will gegeven, 1 fatt rogge'*, schreef hij dan in zijn rekeningen.²⁰

Het aantal mensen dat tot de huishouding van het kasteel behoorde (de voltallige kasteelbezetting), lijkt in deze jaren tussen de 10 en 15 mensen te hebben geschommeld. Alleen voor 1587 is met een grotere nauwkeurigheid het aantal op het kasteel aanwezige personen vast te stellen. In november van dat jaar kwam schoenmaker Roeloff van Meerlo met zijn zoon schoenen maken voor de kasteelbewoners.²¹ Naast Johan Copper en zijn vrouw en broer is sprake van: Jan die bowknecht; Peter Cupers, portier; Tyss den jung; Styn Heynen; Derick van Kerchellen, die schut; Styn Rijswichs; Marij Merttens en Alijtgen, in totaal 11 personen. Zekerheid dat al deze mensen op het huis of de voorburcht woonachtig waren, is er echter niet.

Om een beter inzicht te krijgen in het doen en laten van het personeel heb ik in navolging van Johan Copper een onderverdeling gemaakt in 5 groepen. Allereerst zijn er de soldaten die in vaste dienst waren op het kasteel. Als tweede groep het dienstponeel met

een vaste betrekking. Als derde de grote groep arbeiders en dagloners, die grotendeels voor langere periodes werkzaam waren. Als vierde groep de ambachtslieden die per karwei ingehuurd werden voor een aantal dagen. En als laatste 'groep' de losse arbeidskrachten die slechts af en toe een klus te klaren hadden.

De soldaten op het kasteel

De rekeningen van Johan Copper openen telkens met de post van de soldaten, die in dienst waren op Blitterswijk. Dat soldaten belangrijk waren in deze tijden van woeste oorlogsvoering behoeft natuurlijk geen verdere uitleg. Een zeer aanzienlijk bedrag werd er aan soldaten echter niet uitgegeven. Hun soldij was niet buitensporig hoog en werd langzaam gestandarseerd naar 3 gulden per maand. In 1586 werd voor het laatst nog 4 gulden per maand uitgekeerd aan Derick van Kerchellen, die in het volgende jaar dus een loonsverlaging moest toestaan. Johan Copper hield daar rekening mee, want ter compensatie voor de lagere soldij kreeg Derick 2 paar schoenen. Enige zorg omtrent zijn personeel kan Johan Copper niet ontzegd worden.

Blitterswijk lijkt een minimumbezetting van 2 soldaten te hebben gehad, niet alleen vanaf 1587, maar ook daarvoor al. Op het eerste gezicht lijkt het aantal soldaten in 1585-1586 groter te zijn geweest dan in de jaren daarna. Uit de tabel blijkt echter dat de meeste van die soldaten slechts tijdelijk in dienst waren (zie bijlage). In het najaar van 1585 waren bijvoorbeeld Peter Peyten en Seger Hoeten in dienst genomen, juist in een tijd waarin de Staatse en Spaanse troepen in groten getale in het land van Kessel arriveerden. Ze dienden om de vaste kasteelbezetting te versterken, tegen de groter wordende dreiging van geweld. Zodra het grootste gevaar geweken was, eind maart 1586, werd het aantal soldaten weer naar twee teruggebracht.

De meeste van de soldaten waren afkomstig uit omliggende dorpjes; Seger Hoeten van Sevenhem, Kerstien Brueren van Ray, Mattheus Verblackt van Ray en Jan van Wanssum. Alleen Derick kwam uit het verder verwijderde Kerchellen (in het huidige Duitsland gelegen). Erg druk hadden de soldaten het niet en herhaaldelijk knapten ze allerlei karweitjes op voor onze rentmeester. Met name Derick van Kerchellen werd voor van alles en nog wat ingezet. Was hij niet bezig om wat extra vlees op tafel te zetten door veldhoenders te vangen, dan hielp hij de timmerman wel met de bouw van een schuur of verrichtte hij herstelwerkzaamheden aan het huis. In het najaar van 1588, toen Lambert de Moller van Ray aan de pest gestor-

ven was, heeft hij zelfs een tijdje de molen *bemaelt*, tot de komst van de nieuwe molenaar. Voor zijn timmerwerk kreeg hij ruim betaald; 5 stuivers per dag, terwijl hij daarnaast ook nog soldij ontving! Waar deze uitzonderlijke tewerkstelling vandaan kwam, laat zich slechts raden.

Het vaste dienstpersoneel

Om het huishouden op Blitterswijk te bestieren had Johan Copper de hulp van een aantal vaste krachten. Elk jaar waren er een *kuechemagdt* (of *kockmagdt*), een *bowknecht* en tenminste één *kuymagdt* in dienst. Een minimum van 3 personen dus, hoewel in 3 jaren sprake is van 4 personen, er waren toen namelijk twee *kuymagden*. Vreemd genoeg was alleen in 1585-86 een kok aangesteld, Jan van Wanssum, die in latere jaren als bouwknacht diende. Daar er wel steeds sprake is van een keukenmaagd denk ik dat die de voedselbereiding op zich nam of dat Johans vrouw, die in 1585 naar het kasteel gekomen was, die taak op zich nam. Mevrouw Copper blijft trouwens een duister figuur, in de bronnen is niets te lezen over haar verrichtingen. Ze wordt alleen genoemd als de schoenmaker langskomt om een paar muiltjes voor haar te maken. Het vaste personeel was waarschijnlijk op de voorhof gehuisvest, in de buurt van de varkens- en koestallen. Hoe de werkdagindeling er precies uitzag is niet te achterhalen, maar het vee moest natuurlijk gevoerd worden, de koeien gemolken, brood gebakken, boter en kleding gemaakt; kortom voor het huis en de mensen moest gezorgd worden. Meer glamour zal er niet in de activiteiten van de dienstbodes gezeten hebben. Het dienstloon werd niet zoals bij de andere groepen, berekend per dag of grotendeels in geld uitgekeerd. De dienstbodes hadden al kost en inwoning en daarnaast viel er niet veel meer los te peuten. Het dienstloon bestond dan ook voornamelijk uit kleding en schoeisel. Er was een standaardloon dat over de periode van een jaar gerekend werd.

Dienstbodenloon

4 ridders (4,- 16 stuivers)

5 el *bastart*, tot *hempdoick*

5 *ferdel flessens*, voor *mutsen en helsdoick*

3 el *groffwerckens*, tot *schorteldoick*

2 paar *schoen*

1 *hulle* (hoofddoek)

1 el *swartdoick* (betere kwaliteit stof)

Soms werden de toebaten, zoals Johan ze noemt, in geld uitgekeerd. Voor de *hulle* kregen de dienstboden 15 stuivers en voor de el zwart doek 30 stuivers. Zoals zo vaak waren er ook op deze regel uitzonde-

ringen. Anna van Duysseldorp, die in 1585 een half jaar als keukenmaagd dienst deed op Blitterswijk, kreeg in plaats van het gebruikelijke (gehalveerde, want een half jaar in dienst) loon maar liefst 10 gulden en 15 stuivers uitbetaald. Een paar schoenen hield ze daarnaast nog tegoed. Voor zover ik heb kunnen nagaan was Anna de enige uit het huidige Duitsland afkomstige dienstmaagd en het ligt voor de hand de reden van haar zeer riant loon aan dat feit te koppelen. Misschien dat ze daar enige opleiding in het huishouden genoten had.

Tot de dienstboden werd ook de koe- en varkenshoeder gerekend, meestal een jongen die het met een zeer schamel loontje moest stellen. Hoe lang hij precies werk had is niet duidelijk, hij kreeg er in ieder geval slechts één daler en een paar schoenen voor. Varkenshoeden was ondankbaar werk, ook op Borgharen verdiende de varkenshoeder in 1556 niet meer dan 2 hemden en 4 paar schoenen.²²

Gedurende de jaren die de rekeningen beslaan werd er veel van keuken- en koemaagden gewisseld. Meestal waren ze een half jaar in dienst als ze weer vervangen werden.

Dienstboden

		In dienst
1584-85		
Ienne van Bruggen	kuechemagdt	6 mnd
Stijn Heynen	kuymagdt	6 mnd
Enneken van Wyenhoven	kuymagdt	6 mnd
Anna van Duysseldorp	kuechemagdt	6 mnd
1585-86		
Enneken van Wyenhoven	kuymagdt	12 mnd
Marij Derisken	kuymagdt	12 mnd
Stijn Rijswichs v Meerlo	kuechemagdt	12 mnd
1586-87		
Stijn Rijswichs	kockmagdt	15 mnd
Marij Mertens	kuymagdt	12 mnd
1587-89		
Marij Mertens	kockmagdt	6 mnd
Hill Peter Smitsdr.	kuymagdt	6 mnd

De bouwknachten en kok lijken beter af. Het eerste jaar was Peter Dericx 3 maanden aangesteld als bouwknacht, maar toen er daarna geen werk meer voor hem was, werd hij nog als dagloner te werk gesteld. Hij verdween niet geruisloos van Blitterswijk zoals met de dienstmaagden wel het geval was. Jan van Wanssum, de tweede bouwknacht die in vaste dienst was, had zijn eerste jaar op het kasteel als kok gediend en werkte in de daaropvolgende jaren als bouwknacht. Hij was gedurende de gehele onder-

zochte periode in dienst. Zijn loon veranderde in die tijd niet; hij kreeg per jaar 10 ridders (12,-), 2 hemden en 2 paar schoenen.

De arbeiders en dagloners

De overzichtelijkheid die de aanstelling van het vaste dienstpersoneel gaf, is ver te zoeken bij het inhuren van arbeiders. De werkzaamheden schommelden sterk van jaar tot jaar, logisch want de hoeveelheid werk was afhankelijk van de oogst. Waar de arbeiders woonden of verbleven is niet duidelijk; het was ook geen homogene groep en de personen wisselden per jaar. Toch was er wel een vaste groep arbeiders die elk jaar ingehuurd werd.

Aantal personen ingehuurd en aantal dagen gewerkt per jaar

Periode	maand	aantal arbeiders	vrouwen	dagen gewerkt	loon
okt 84-okt 85	12	21	2	555	74,-
okt 85-okt 86	12	14	1	504	58,-
okt 86-juli 87	9	13	1	380	47,-
jul 87-feb 89	18	12	1	643	83,-

Helaas ontbreken voor 1590-91 de gegevens over de arbeiders; er missen 2 folio's uit de rekening. Het gemiddelde dagloon voor een arbeider op Blitterswijk schommelde tussen de 2,3 en 2,7 stuivers, wat niet veel was.

Verreweg het grootste aantal arbeiders op Blitterswijk werd ingehuurd om te dorsen. Van alle dagen die gewerkt werden, werd de helft tot drie kwart besteed aan het dorsen.²³ Elk jaar waren er 8-10 mensen in dienst om te dorsen en soms moest bijvoorbeeld bouwknacht Peter Dericx een handje meehelpen om het werk af te krijgen. Voor de dorsers was elk jaar werk en er was sprake van een zekere continuïteit in degenen die ervoor aangetrokken werden. Heyn Nichten, Wyllem Nichten, Huyb Kerchoffs en Deric Metten (waarvan gemeld wordt dat hij tot aan zijn dood met dorsen geholpen heeft), behoorden tot de vaste groep dorsers. Zij dorsten ook het grootste aantal dagen in een jaar, gemiddeld zo'n 60-75 dagen per jaar.

Continuïteit was er ook in het loon voor dorsers, dat gestandaardiseerd was; in de langere zomerdagen, vóór Sint Michiel (29 september), verdiende men 3 stuivers per dag en in de winter 2 stuivers en 1 ort (een vierde stuiver). De scheiding tussen zomer- en wintertarief was toentertijd heel gangbaar en Johan Copper hanteerde haar alleen bij het niet-vaste dienstpersoneel.

Voor de meeste andere werkzaamheden, zoals *graven ofte spaeden, maaien, latten houwen, rijss (takjes) houwen en opbinden, tuynen, teyn snijden, flass boecken, stroy schudden en tymmeren*, lijkt het gangbare dagloon ook 3 stuivers te zijn geweest. Evenals voor de vele bouwwerkzaamheden waarvoor hulpen ingehuurd werden. Toch bestonden er veel uitzonderingen op die regel. Zo kreeg Peter Knoopkens van der Horst, die samen met een knecht één dag essen gekleift had 7 stuivers en Jennisken Ruesen voor het 6 dagen bomen houwen 24 stuivers. Deze verschillen in dagloon zijn niet onthutsend groot, maar het kon ook nog beter: Hans die Korffer van Wanssum kreeg 6 stuivers per dag voor het maken van manden en Geylten Schnyder zelfs 11 stuivers per dag '*voir die verckens tho schnyden*'.²⁴

Met het loon naar werken troffen sommigen het echter veel slechter; Lysbet Driescens en Lysken Kampiss bijvoorbeeld, de enige vrouwen die bij de arbeiders vermeld worden. Lysbet kreeg voor het *binden van rijss* nog 2 stuivers en 1 ort per dag in 1585, maar Lysken kon daar alleen van dromen. Hoewel ze een groot aantal dagen per jaar werkte en verschillende jaren aangenomen werd, verdiende ze een schamel loontje van 1,5 stuiver per dag. Zelfs voor het fysiek zware werk van helpen met de bouw van een schuur in 1589, kreeg ze geen cent meer. Van gelijke loonsverhoudingen was geen sprake.

Er bestond nog een laatste groep arbeiders die vlas maakten; *wefers, spensters, schwengsters, boeckers en heeckelers*. Op Blitterswijk werd voor eigen gebruik linnen gemaakt om onder meer de dienstboden van te kunnen kleden. Zeker is dat aan het huis gesponnen en geweven werd, al besteedde Johan Copper dat werk ook weleens uit. In zijn rekeningen spreekt hij van '*flass binnenshauss gesponnen*' en van '*flass buiten laten spinnen*'.²⁵ Deze vorm van huisnijverheid werd uitsluitend door vrouwen verricht, wat geen opzienbarende conclusie mag heten. Het dagloon voor de bovenstaande werksters lag tussen de 21/2 en 3 stuivers.

De ambachtslieden

Hoe zelfvoorzienend de huishouding ook was, niet alles kon door het vaste personeel gedaan worden. Af en toe moest men de hulp inroepen van ambachtslieden uit omliggende dorpen. Enigszins regelmatig over de vloer kwamen de *smitt, de brouwer, de kuper, de metzeler, de schoemecker, de leyen-of stroedeckers en de timmerman*. Er waren elk jaar wel herstelwerkzaamheden aan het huis of een schuur te verrichten. Vooral aan de molen, die gedurende heel het jaar in gebruik was, ging om de haverklap het een en ander stuk. Het ene moment moest er weer een nieuwe roei

aan de wiek gezet worden, dan weer was het rad stuk of moest de spil versteld worden. De timmerman had er handen vol werk aan. Minder vaak kwam het voor dat men een *glaessmecker, raymecker, schnyder, korffer of bussemester* moest laten komen.

Johan Copper trok telkens dezelfde ambachtslieden aan, alleen als er meer werk was en de ene timmerman niet genoeg tijd had week hij uit naar iemand anders. De timmerman was zonder twijfel de meest gevraagde ambachtsman op het kasteel. Johans vaste timmerman was Derick de Molenmeister uit Ray, die altijd samen met zijn zoon ingehuurd werd. Het aantal dagen dat ze werkten schommelde tussen de 17 en de 36 dagen per jaar, tegen een tarief van 11-13 stuivers per dag voor hen samen. Ze werden voor grote karweien ingehuurd, de bouw van een schuur of het vertimmeren van een sluis, maar het meeste werk hadden ze aan het repareren van de molens. Als er een grote verbouwing op stapel stond werd weleens de hulp ingeroepen van een timmerman uit Broekhuizenvorst, maar meestal werden knechten aan het timmeren gezet of moest soldaat Derick meehelpen. De timmerhulpen werkten voor een loon van 4 of 5 stuivers per dag. Dit bedrag kregen ook de *lattenhouwers en holtzegers*, die het voorbereidende werk verrichtten.

Voor de smeden was ook elk jaar genoeg te doen. De opdrachten die ze kregen waren minder omvangrijk dan die van de timmerlieden en ze werkten waarschijnlijk geen hele dagen op het kasteel. Johan maakte gebruik van de diensten van twee smeden; Kerstien Kerchoffs en Tewken Sfrijsen uit Meerlo. Vaak was er klein gereedschap te repareren, wat voornamelijk door Kerstien Kerchoffs gedaan werd. Hij vernieuwde emmers, repareerde de kruiwagens, richtte de wielren van de kar, leverde ijzeren banden en nagels en maakte ankers voor de molen. Het lijkt erop dat de smid uit Meerlo zich op het fijnere werk richtte, hij zorgde voor sleutels en sloten of verstelde de loop van een geweer. Er lijkt me sprake van een zekere specialisatie van de smeden, wat voor die tijd niet ongebruikelijk was.²⁶

De smeden verdienden hun geld per karwei en helaas wordt in de rekeningen niet vermeld hoe lang ze aan bepaalde klussen werkten, zodat ik geen enkele indicatie voor hun dagloon heb. Ook heb ik het aantal dagen dat ze voor Johan Copper werkten niet kunnen achterhalen, alleen de totale uitgaven aan de smeden heb ik kunnen berekenen.

Naast de smid en timmerlieden was er voor de kuiper en metselaars geregeld werk. Weliswaar niet meer dan een aantal dagen per jaar, maar toch elk jaar opnieuw. Kuiper Seger van Broichusen werkte zo'n 6 of 7 dagen per jaar voor 4 of 4 1/2 stuiver per dag. Hij maakte en legde banden en bracht soms een nieuwe melkemer mee of repareerde de *melkdobbe*. De hulp van de

metselaars werd voor een dag of 10 per jaar ingeroepen, tegen een dagloon van 6 of 6½ stuiver. Ze metselden een nieuwe oven of stutten het huis als het dreigde in te storten. Er was ook een enkele keer sprake van reparaties aan de poort, nadat de Spanjaarden op de voorhof waren doorgebroken in januari 1586.

Uitgaven aan ambachtslieden per jaar

Jaar	1584-85	1585-86	1586-87	1587-89
Timmerlieden	10,- 9	24,- 10	10,- 7	45,- 10
Smeden	8,- 7	7,- 10	12,- 12	10,- 19
Kuiper	2,- 12	1,- 8	1,- 4	...
Metselaars	...	2,- 14	3,- 5	3,- 15
Brouwer	...	8,-	2,-	1,-
Schoenmaker	rogge	4,- 10	8,- 10	7,- 19
<hr/>				
Totalen	21,- 8	48,- 12	37,- 18	69,- 3

Wat opvalt in deze tabel is natuurlijk de hoge uitgave aan timmerlieden in de rekening van 1587-89. Die is echter vrij eenvoudig te verklaren. In het najaar van 1587 werd namelijk met man en macht aan het huis van halfman Jacob Mols gewerkt dat die zomer tot de grond was afgebrand. Er waren maar liefst 7 timmerlieden, twee smeden en een metselaar bij de bouw betrokken. Helaas is me niet duidelijk geworden of oorlogsgeweld aan die brand ten grondslag lag. Uit de tabel blijkt ook duidelijk het grote aandeel van de timmerlieden in de bouwwerkzaamheden op het kasteel. De brouwer werd steeds minder naar het kasteel ontboden maar bleef voor het brouwen op het kasteel steevast 5 stuivers per keer ontvangen.

Over de andere, minder vaak naar het kasteel geroepen ambachtslieden valt toch nog wel het een en ander te zeggen, al is het maar dat er minder vraag was naar hun diensten. Glasmaker Jan Versluys van Ray bijvoorbeeld wordt in de rekeningen slechts één keer genoemd. Johan Copper heeft aan hem in 1588 een schuld afbetaald van 18½ gulden.²⁷ Ook Derick de Raymecker van Broichusenvorst komt maar één keer voor. Hij heeft in 1587 een *'lang karren en scort karre nijew gemaect'*, waarmee hij 8 dagen bezig is geweest. Hij verdiende 5 stuivers per dag en kreeg dus 2 gulden van onze rentmeester.²⁸

Met de twee leidekkers had Johan Copper een aparte afspraak gemaakt; zij zouden tegen een vergoeding van een half malder rogge per jaar, het huis voor de komende vijf jaar onderhouden, zo luidde de in 1584 gesloten overeenkomst. Er valt over te twisten of de turfstekers wel bij de ambachtslieden hoorden, maar Johan plaatste ze in ieder geval in hetzelfde rijtje. Veel komen we echter niet over ze te weten. Ze staken turf en verdienden daar per jaar 2 vaten erwten en zo'n 15 gulden mee.

Wat valt uit al die gegevens nu te concluderen omtrent de goedbetalende ambachten? Het minimumloon op Blitterswijk voor ambachtelijk werk was een dagloon van 4 of 5 stuivers, voor onder meer de timmerknechten, houthakkers, kuiper en wagenmaker. Ietsje meer, namelijk 6 stuivers per dag, verdienden de metselaars. Daarbovenuit staken de timmerman en zijn zoon die samen 11 tot 13 stuivers per dag kregen. Waarbij moet worden aangemerkt dat de timmermanszoon waarschijnlijk in de leer was bij zijn vader en hun lonen niet helemaal gelijk lagen.

Het lijkt al aardig wat, maar de lonen steken zeer schril af tegen de getallen die Van Deursen noemt voor de ambachtslieden in Holland rond 1600. Hij komt uit op een gemiddeld dagloon van 14 stuivers voor een volwaardige arbeidskracht.²⁹ Een metselaar verdiende 20 stuivers en een timmerman 10 stuivers per dag. En daarbij gaat hij er nog van uit dat de lonen in Holland zeker niet hoog waren. De lonen op Blitterswijk zijn dus zeker wel laag te noemen, men kon er waarschijnlijk mee in het levensonderhoud voorzien, maar meer ook niet. Heel verwonderlijk is dit niet; de oorlog had het gebied in ruïneuze staat gebracht en eiste ook van de bevolking zijn tol.

Gelegenheidskrachten

Een echte groep kun je de verschillende mensen die hieronder vallen eigenlijk niet noemen; de werkzaamheden waar ze voor ingehuurd werden, waren van zeer uiteenlopende aard. Het enige dat ze gemeenschappelijk hadden was de zeer sporadische aard van hun werkzaamheden, ze verrichtten slechts af en toe een karwei en komen maar één of een enkele keer in de rekeningen voor. Erg bijzonder waren hun werkzaamheden echter niet, met uitzondering misschien van de zogenaamde salvagarde (*sauvegarde*).

Een van de bijkomstigheden van de oorlog was de instelling van een *salvanguardia* op Blitterswijk. De in dienst van de Spanjaarden zijnde Graaf Karel van Mansfeld zond in februari 1586 ene kapitein Zijmenes naar Blitterswijk om daar als salvagarde te dienen. Hij werd voornamelijk aangesteld om een oogje in het zeil te houden rond het kasteel, toen overal in de omgeving de troepen zich gereed maakten voor een aanval op Venlo. Hij diende als een soort vrijwaring voor het kasteel, zodat het niet door Spaanse troepen bezet of geplunderd zou worden. Onze rentmeester was echter niet zeer ingenomen met deze gast die hij de kost moest geven. De Spanjaard joeg Johan op kosten door zijn zadel te laten vermaken en zijn paard te laten beslaan, terwijl hij zich tegoed deed aan de wijn en *'nit dan witt broot aet'*, waarvoor Johan meer weit moest inkopen.³⁰ Gelukkig werd Zijmenes half mei weer van het huis verordonneerd en was Johan Copper van zijn kwelgeest verlost.

Van de diensten van bodes werd wel elk jaar gebruik gemaakt, maar op zeer onregelmatige basis. Er waren verschillende personen voor Johan Copper in de weer om belangrijke berichten of minder belangrijke goederen over te brengen. Meestal werd een jongen genaamd Wolterken met brieven voor de Van Lyndens naar Hemmen of Emmerich gestuurd, en soms moest hij een berenvel of een haas bij een jonker in Roermond afleveren.³¹ Voor dergelijke reizen ontving hij één gulden of één daler, *voer tebrgelt, vebrgelt, und gangklohn*, zoals Johan Copper de kosten samenvat. Bij de bodes komen we ook de naam tegen van Thonis Ongewassen. Hij maakte in februari 1585 een reis naar 'Michel des vendrichs soen', om een hoeveelheid linnendoek te brengen, ter betaling van een niet nader genoemde rekening.³²

De meeste bodes reisden echter van en naar Roermond, waar het door de Spanjaarden ingestelde Hof van Gelre zetelde. Hier stuurde Johan Copper niet slechts Wolterken heen, hij betaalde ook bodes van het gerecht die hem officiële stukken brachten en ook de *scholtis* (schout) van Blitterswijk werd door Johan naar Roermond afgevaardigd en ontving *gangklohn*. Voor sommige zaken moest de rentmeester echter zelf op stap, wederom meestal naar Roermond, en alle *vertehrde kosten* hield hij dan keurig bij. Zo is nu nog te achterhalen waar hij wat en hoeveel gegeten of gedronken heeft, en soms zelfs nog met wie. Af en toe staan er raadselachtige uitgaven bij deze kostenpost vermeld: 'Noch den Raedtsheeren gegeven, om bij einander tho kommen, want het inden vacantien war, in de bouwtyjt...45 stuivers.'³³ Blijkbaar kwam de raad niet het hele jaar door bijelkaar en dat terwijl het toch oorlog was!

De totale uitgaven aan bodes schommelden tussen de 13 en 47 gulden, waarvan het laatste bedrag in de jaren 1585-86, op het hoogtepunt van het krijgsgewoel, uitgegeven werd. Er werden weleens 25 reizen per jaar ondernomen, maar het overgrote deel daarvan was toch naar de familie Van Lynden of naar het gerecht. Sprake van veel contact met de dorpen in de omgeving of andere kasteelheren was er niet. Het was en bleef natuurlijk gevaarlijk om te reizen.

Bijkomstige uitgaven had Johan Copper aan de twee halfmannen, die voor het werk dat ze voor hem verrichten, de helft uitbetaald kregen. De andere helft was voor hun eigen rekening. Ze vervulden verplichte diensten als het bouwen aan een verdedigingsschans voor Blerick, of het vervoeren van diverse goederen met paard en wagen naar omliggende dorpen.³⁴ Voor dergelijke karweitjes rekende een halfman 10 stuivers per dag, waarvan hij er dus 5 van Johan Copper ontving. Dergelijke werkzaamheden waren zeer incidenteel en Johan Copper beschouwde deze onvoorziene uitgaven niet als dienstloon.

Conclusie

Het leven op Blitterswijk werd geheel bepaald door de zorg van het voorzien in eigen onderhoud en het bewoonbaar houden van het huis en de hof. De rentmeester was aangesteld om het bezit van de familie Van Lynden te consolideren en de huishouding zo voordelig mogelijk draaiende te houden. Van zeer grote importantie, zoals landsheerlijke kastelen wel waren, voor het sociaal-culturele leven in de nabij gelegen dorpen, was Blitterswijk dan ook niet. De verhouding tot de dorpsbevolking was primair een economische; slechts enkelen konden er voor korte of soms langere tijd werk vinden. En in geval van nood konden de mensen natuurlijk bescherming vinden, al was dit tegen betaling.

Een middelpunt van de samenleving kun je het kasteel zeker niet noemen. De verklaring hiervoor lijkt me gelegen in het feit dat op het kasteel geen adellijke familie woonachtig was. De positie van de Van Lyndens was in de Overbetuwe al gevestigd en er was geen reden om nauwe banden met de dorpsbevolkingen rond Blitterswijk aan te knopen. De economische functie van Blitterswijk dient echter niet onderschat te worden. Er werkten elk jaar toch tussen de 13 en 21 arbeiders op het kasteel, er waren minstens 3 dienstmaagden en 2 soldaten in dienst, en ook voor een zestal ambachtslieden was steeds genoeg te doen. Daarnaast waren er nog de vele incidentele of onregelmatige werkzaamheden waarvoor mensen uit de dorpen aangezocht werden.

Van de werknemers waren dienstboden en soldaten de enigen die een vaste betrekking hadden, meestal voor een half of een heel jaar, al was er vooral bij de soldaten sprake van grote continuïteit. De ambachtslieden en een vaste kern van landarbeiders konden ook op regelmatig terugkerend werk rekenen. Voor de ambachtslieden waren er voornamelijk herstelwerkzaamheden aan gebouwen of aan de molen te verrichten. De meeste arbeiders werden ingeschakeld om de graanoogst binnen te halen en de boomgaard te onderhouden. Van huisnijverheid was ook sprake op Blitterswijk; afgezien van het eigenhandig maken van boter, werden de vrouwen aan het spinnen en haken gezet om voldoende linnen te maken om alle bewoners van te kunnen kleden.

Voor zover na te gaan kreeg iedereen slechts eenmaal per jaar zijn of haar loon uitbetaald. De meesten werden in geld betaald, al kon iedereen soms ook wel eens met een zak rogge of een kan wijn tevreden gesteld worden. De arbeiders hadden een dagloon dat schommelde tussen de 2¹/₄ en 3 stuivers; ambachtslieden kregen per karwei een vaak vaststaand bedrag; soldaten kregen een vast maandloon van 3 gulden en de dienstboden hadden een voornamelijk in kleding

betaald jaarloon. De grote inkomsten in natura ook in deze tijd nog, geven de uitgaven in geld een enigszins betrekkelijk karakter. Maar ze werden wél groten-deels in geld en niet in andere goederen gedaan. Misschien dat dit het verschil aangeeft tussen de meer open dorpsamenleving, waar het gebruik van geld al gangbaarder was dan in de geslotener kasteelsamenleving.

De huishouding op het kasteel is in mijn ogen eerder gesloten dan open te noemen; net niet helemaal zelfvoorzienend. Men schermde zich zoveel mogelijk van de buitenwereld af, in plaats van daar middenin te staan. Dit lijkt te worden bevestigd door de, in verhouding tot omliggende kastelen, zeer geringe hinder die de bewoners van de oorlogshandelingen om hen heen ondervonden. In een tijd waarin hele dorpen met de grond gelijk gemaakt werden en andere kastelen in vlammen opgingen, werden op Blitterswijk door Spaanse soldaten drie koeien doodgeschoten.

Blitterswijk kwam dus zonder noemenswaardige kleerscheuren door de zeer onrustige jaren tachtig van de 16e eeuw heen. Johan Copper heeft het hoofd boven water kunnen houden en de huishouding van Blitterswijk afdoende georganiseerd. Hij heeft daarbij zijn personeel met enige zorg omgeven zodat ze toch op regelmatig werk konden rekenen en Johan verzekerd was van welwillende arbeidskrachten. Een deel van de gebeurtenissen en het leven van de kasteelbewoners is uit de bronnen te voorschijn gekomen en aan de vergetelheid ontrukkt, zoals het zo mooi heet. Maar hoe het nu verder ging met Johan Copper en Thonis Ongewassen zal wel voor altijd een raadsel blijven.

Archiefbronnen

Ongedrukte bronnen

Rijksarchief Limburg te Maastricht
Uit het archief der Heerlijkheid Blitterswijk en Wanssum inventarisnummers 397-401:

397 Die irste reekening des rentmeisters van Blitterswick, Johan Copper, beginnende vanden 20 octobris anno 1584 biss tot den 20 octobris anno 1585.

398 Die anderde reekening des rentmeisters van Blitterswick, Johan Copper, beginnende vanden 20 octobris anno 1585 biss tot den 20 octobris anno 1586.

399 Die darde reekening des rentmeisters van Blitterswick, Johan Copper, beginnende vanden 20 octobris anno 1586 biss tot St Jacop des heiligen apostels (25 juli) in juli anno 1687.

400 Die vierde reekening des rentmeisters van Blitterswick, Johan Copper, beginnende St Jacop des heiligen apostels anno 1587 biss tot Cathedra Petri anno 1589.

401 Die sechste reekening des rentmeisters van Blitterswick, Johan Copper, beginnende Cathedra Petri (22 februari) anno 1590 biss tot Cathedra Petri anno 1591.

408 Bijlagen, bij de rekeningen, gevoerd door heren en vrouwen van Blitterswijk, 1589.

438 Aanteekeningen omtrent afrekeningen met verschillende personen, en ontvangsten ten bate van de heren van Blitterswijk, 1533-1589.

Literatuur

Alberts, W. Jappe en H.P.H. Jansen, *Welvaart in wording. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland van de vroegste tijden tot het einde van de middeleeuwen*, 's-Gravenhage 1964.

Beterams, P. *Blitterswijk, Noordlimburgs dorp met een rijke historie*, z.p. 1981.

Beurden, A.F. van, 'Blitterswijk', in: *Limburgs Jaarboek* (1911), 96-106.

Beurden, A.F. van, 'Een en ander uit de geschiedenis der kasteelheren van Blitterswijk', in: *Buiten* (1911).

Bor Christiaensz, Pieter, *Oorsprong, begin, en vervolg der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en burgerlijke oneenigheden 1555-1600*, Amsterdam 1679 (4 delen).

Deursen, A. Th. van, *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1994.

Deursen, A. Th. van, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, 2e druk Amsterdam 1992.

Flokstra, M., 'Een bijdrage over de heren van Blitterswijk in de 14e en 15e eeuw', in: *Castellogica, Verkenningen en mededelingen van de Nederlandse Kastelenstichting*, Doorn 1983-87 I, 206-216.

Habets, J., 'De voormalige heerlijkheid Borgharen', in: *Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Duché de Limbourg* 10 (1873), 391-513.

Hermans, W., 'Bijdragen over de heerlijkheid Blitterswijk en Wanssum' in: *De Maasgouw* (1881) 426, 434, 442, 469-470 en (1885) 110.

Heyns, Zacharias, *Den Nederlandtschen Landt-spiegel; in ryme gestelt door Zacharias Heyns*, Amsterdam 1599; facsimile Weesp 1994.

Hoekstra, T.J., 'Voorlopig verslag van het onderzoek naar de geschiedenis van het kasteel te Blitterswijk', in: *Fibula* 10 (1969/70), 24-28.

Jansen, H.P.H., *Welvaart in wording. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland van de vroegste tijden tot het einde van de middeleeuwen*, 's-Gravenhage 1964.

'Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later Hopman in dienst van den lande van 1572-1589', uitgegeven door Robert Fruin, in: *Kroniek van het Historisch Genootschap* 31 (1875), 159-281.

Slichtenhorst, Arend, *XIV Boeken der Gelderse Geschiedenissen*, Arnhem 1654.

Poelhekke, J.J. e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492- 1795 II*, Zutphen 1975.

Wouters, H.H.E., 'Het Limburgs Maasdal gedurende de Tachtigjarige en de Dertigjarige oorlog', in: idem, *Grensland en bruggehoofd. Historische studies met betrekking tot het Limburgs Maasdal en, meer in het bijzonder, de stad Maastricht*, Maaslandse Monografieën 11, Assen 1970, 157-405.

Bijlage 1

Hieronder volgen de verhoudingen van de munten waar Johan Copper mee rekende; hij hanteerde de brabantse gulden. Ook zijn de prijzen van enkele goederen vermeld, zoals ze in de rekeningen voorkomen.

Munten

1 croon	= 60 stuivers
1 brabantse gulden	= 20 stuivers
1 daalder	= 30 stuivers
1 rijder	= 24 stuivers
1 ort	= 1/4 stuiver
1 blenken	= 1/2 stuiver

Prijzen van verschillende stoffen

1 el swartdoick	= 30 stuivers
1 hulle	= 15 stuivers

Prijzen van verschillende granen

1 malder rogge	= 5 gulden
1 malder weyt	= 8 of 9 gulden
1 malder gerst	= 5 1/2 gulden
1 malder boecweyt	= 4 gulden
1 malder haver	= 3 gulden

Bijlage 2

Overzicht van de soldaten op Blitterswijk

Soldaten okt 1584-okt 85	wanneer	mnden	pmnd	verdient
Marten Horst	quit.			48,-
Floris van der Horst	okt-mei	7,5	4,-	30,-
Hans Bloem	quit.			120,- *
Wyllem van Sevenhem		5 1w		25,-
Kerstien Brueren v Ray		3,5	4,-	14,-
Derick van Kerchellen	okt-okt	12	4,-	71,-
Mattheus Verblaecht	mei-okt	5	3,-	15,-
Peter Peyten	aug-okt	2	3,-	6,-
Seger Hoeten	aug-okt	2	3,-	6,-
Totaal				335,-

*Volgens quitantie die waarschijnlijk over meerdere jaren liep.

Soldaten okt 1585-okt 86

Mattheus Verblackt	okt-mrt	5	3,-	15,-
Peter Peyten	okt-mrt	5	3,-	15,-
Derick van Kerchellen	okt-okt	12	4,-	48,-
Seger Hoeten	okt-okt	12	3,-	36,-
Totaal				114,-

van okt 1586-juli 87

Seger Hoeten	okt-feb	4	3,-	12,-
Derick van Kerchellen	okt-jul	9	3,-	27,- *
Jan van Wanssum	dec-jul	7	3,-	21,-
Totaal				60,-

* Derick krijgt naast het geldbedrag nog 2 paar schoenen als compensatie voor de lagere soldij die hij ontvangt; hij kreeg altijd 4,- per maand.

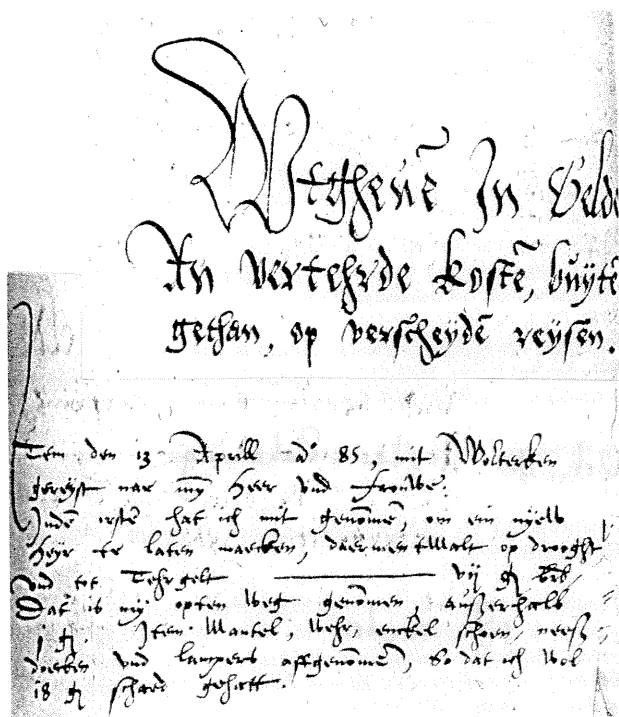
Van juli 1587- okt 89

Derick van Kerchellen	jul-feb	19	3,-	57,-
Wyllem van Sevenhem	jul-jul	12 3w	3,-	38,-
hemd				
Derick Copper	jul-okt	7	3,-	21,-
Montkost voor 2 soldaten				120,-
Totaal				236,-

Vanaf 1587 werd volgens verdrag ook montkost voor de soldaten berekend. De montkost bedroeg 40 daler per jaar, per man.

Van febr 1590- febr 91

Derick van Kerchellen	feb-feb	12	3,-	36,-
Derick Copper	feb-feb	12	2,-	24,-
Montkost voor 2 soldaten				82,50
Totaal				142,50

Afb. 1. Fragment uit de "Iste Rekening".

Noten

- ¹ Uit T.J.Hoekstra, 'Voorlopig verslag van het onderzoek naar de geschiedenis van het kasteel te Blitterswijk', 24-28.
- ² Voor de familie Van Blitterswijk gebruik ik de oude spelling zoals die in de bronnen voorkomt, en voor het dorp en het kasteel de aangepaste moderne spelling. De genealogie is gebaseerd op informatie uit de verschillende genealogische bladen en wapenboeken: *Genealogische en heraldische bladen: maandblad voor geslacht-, wapen- en zegelkunde* 10 (1915) 331; *Algemeen Nederlandsch familieblad: tijdschrift voor geschiedenis, geslacht-, wapen-, zegelkunde enz.* 16 (1904) 496; *Nederland's Adelsboek* 13 (1915) 202-203.
- ³ Onder andere Beterams, *Blitterswijk. Noordlimburgs dorp met een rijke historie* en Hermans 'Bijdragen over de heerlijkheid Blitterswijk en Wanssum'.
- ⁴ Een kopie van dit verdrag heb ik gevonden in de Sechste rekening, folio 1-2verso.
- ⁵ Een halfman is een pachter die een hoeve bebouwt in ruil voor de helft van de opbrengst. Onkosten die hij maakt komen ook voor de helft op rekening van het kasteel. Johan Copper ontving dus ook steeds de helft van de opbrengst van het land.
- ⁶ Onder andere Beterams, *Blitterswijk* en Hoekstra in zijn artikel 'Voorlopig verslag'.
- ⁷ Een en ander blijkt uit het combineren van informatie uit het 'Journaal van Splinter Helmich', een dagboek bijgehouden door hopman Helmich die gelegerd was in het Overkwartier, en de passages die Johan Copper in zijn rekeningen aan de vernielingen door soldaten wijdt. 'Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later Hopman in dienst van den lande van 1572-1589', uitgegeven door Robert Fruin.
- ⁸ In de Anderde rekening, folio 12 en 13, doet Johan Copper verslag van de herstelwerkzaamheden onder andere aan de poort en de deur van de toren.
- ⁹ Voor een uitgebreid verslag van de campagne: Wouters, 'Het Limburgs Maasdal gedurende de Tachtigjarige en de Dertigjarige oorlog'.
- ¹⁰ Zie voor een uitgebreide beschrijving van de bezetting van Well ook het 'Journaal van Splinter Helmich' en Pieter Bor Christiaensz, *Oorsprong, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlijke oneenigheden 1555-1600* (Amsterdam 1679) II, 712 e.v.
- ¹¹ Splinter Helmich geeft de precieze datum in zijn 'Journaal', 263.
- ¹² 'Journaal', 243.
- ¹³ 'Journaal', 242.
- ¹⁴ In alle rekeningen is sprake van verplichte bijdragen aan het 'geld dat tlant van Kessell must gheven'.
- ¹⁵ Volgens W. Jappe Alberts werden overal de weiden langs de Maas gebruikt voor het houden van vee, zodat de gemengde bedrijfsvorm in Limburg in de late middeleeuwen veel voor kwam. W. Jappe Alberts en Jansen, *Welvaart in wording. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland van de vroegste tijden tot het einde van de middeleeuwen*, 150.
- ¹⁶ Uit de Anderde rekening, folio 7.
- ¹⁷ Uit de Darde rekening.
- ¹⁸ De inkopen voor de huishouding op Borgharen waren veel gevarieerder van aard; er werden meer soorten vlees, allerlei verschillende vissen en zelfs specerijen ingekocht in 1552. Habets, 'De voormalige heerlijkheid Borgharen', 20.
- ¹⁹ Een kopie van dit verdrag heb ik gevonden in de Sechste rekening, folio 1-2verso. Het is opgesteld in Düsseldorf en ondertekend door Johan von und zu Ossenbroich, heer zu Blitterswick und Gulichscher stallmeister, Johanna Elisabeth van Linden genaamt Ossenbroeck en Johannes Copper.
- ²⁰ Uit de Anderde rekening, bij de uitgaven van het graan vermeld, folio 2verso.
- ²¹ Uit de Vierde rekening.
- ²² Habets, 'De Voormalige heerlijkheid Borgharen', 420.
- ²³ Ik heb gekeken naar het aantal dagen dat men dorste in een jaar, afgezet tegen het aantal dagen dat in totaal gewerkt werd door arbeiders. De percentages: 1584-85; 50%, 1585-86; 77%, 1586-86; 64% en 1587-89; 73%.
- ²⁴ Hoewel Van Deursen in zijn boek *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw*, pp. 107, spreekt van een snijder als kleermaker, lijkt me hier toch zeker van een andere betekenis van het woord sprake.
- ²⁵ Zie b.v. Anderde rekening 1585-86, folio 16. Voor de vlas die hij liet spinnen moest hij 2-3 stuivers per pont betalen; aan de vlas die op het huis gesponnen werd zaten geen arbeidskosten verbonden.
- ²⁶ In *Das Ständebuch* uit 1562, van Jost Ammann komen zelfs 8 verschillende smeden voor.
- ²⁷ Zoals vermeld in de Vierde rekening.
- ²⁸ Uit de Darde rekening, folio 4verso.
- ²⁹ Van Deursen, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, 14-15.
- ³⁰ In de Anderde rekening, folio 20verso.
- ³¹ Zie bijvoorbeeld de Anderde rekening, folio 17verso.
- ³² Uit de Irste rekening, folio 15verso.
- ³³ Johan maakte een reis naar Roermond in juli 1584 waarin deze zinsnede voorkomt. In de Irste rekening, folio 17verso.
- ³⁴ In de Anderde rekening, folio 15.

Afb. 2. De restanten van Blitterswijk
(Foto: Jan Titulaer).

